

Emily Greble, *Sarajevo 1941-1945. Muslimani, kršćani i Jevreji u Hitlerovoj Evropi*. Sarajevo 2020: University press – izdanja Magistrat.

University press u Sarajevu krajem 2020. godine objavio je prijevod studije *Sarajevo 1941-1945. Muslimani, kršćani i Jevreji u Hitlerovoj Evropi* autorice Emily Greble. Riječ je o knjizi koja je nakon svog prvog izdanja, uz veoma pozitivan odjek, privukla pažnju historičara koji se bave Bosnom i Hercegovinom i Sarajevom u Drugom svjetskom ratu, ali i svakog drugog istraživača čiji je primarni interes u vezi s istraživanjem holokausta. Objavljivanje ove knjige značajno je i zato što su moderni historiografski tokovi u Bosni i Hercegovini, barem kada je u pitanju relevantna naučna literatura, djelimično izgubili iz svog vidokruga period Drugog svjetskog rata. Takav odnos doprinio je pojavi da se najrecentnija i najrelevantnija izdanja o bosanskohercegovačkoj prošlosti ovog perioda pišu van Bosne i Hercegovine.

Svoje kvalitetno obavljeno istraživanje Emily Greble prezentirala je kroz ukupno sedam poglavlja, u kojima hronološki posmatra Sarajevo od iščekivanja rata i okupacije do njegovog oslobađanja 1945. godine. Pri tome u centar svoje studije autorica stavlja fenomen multikulturalnosti Sarajeva kao jedne od posljednjih urbanih sredina centralne Evrope koja je, uprkos svim burnim periodima, naročito u 20. stoljeću, ipak opstala kao takva. Greble analizira kakav utjecaj je na odnose u zajednici, kojoj pripisuje niz specifičnosti, imao teror ustaša i genocid nad Jevrejima, Romima i Srbima. Propitujući ponašanje gradskih čelnika u ostvarivanju njihovih ciljeva, dinamiku odnosa između najzastupljenijih konfesionalnih zajednica te dinamiku odnosa unutar svake od njih posebno, autorica je nastojala pokazati kako su lokalni sarajevski muslimani, katolici, pravoslavci i Jevreji doživjeli ratnu krizu otpočetu u proljeće 1941. godine. Insistira na gradskoj solidarnosti i sistemu konfesionalnih identiteta kao dva ključna principa koja su kroz prošlost oblikovala niz pravila i načela neizostavnih u funkcioniranju ove lokalne zajednice i stvorili svojevrsan kodeks ponašanja kojeg su se Sarajlije pridržavale.

Kroz prizmu životopisa i djelatnosti reisul-uleme Fehima Spahe, župnika Božidara Brala, privremenog upravnika Narodnog pozorišta Borivoja Jevtića i jevrejskog kulturnog djelatnika Leona Fincija autorica pokazuje složenost i principe suživota u Sarajevu. Kako Greble navodi, odabir samih ličnosti je

potpuno nebitan. Njihova djelatnost u međuratnom periodu, naročito pred sami početak rata, poslužila je autorici da ukaže na većinu problema, nadanja i strepnje koje su gajile vjerske zajednice u Sarajevu u „predvečerje rata“.

Greble prati odnos centralne i lokalne vlasti u Sarajevu na više razina. Ukazujući na zabrinutost stanovnika Sarajeva uslijed terora zasnovanog na nepoštivanju lokalnog gradskog kodeksa od ustaških povjerenika, predstavljeni su pokušaju reakcije gradskih lidera. Tim primjerom autorica je pokazala da je u sferi politike domet lokalne razine bio ograničen na ublažavanje djelovanja eksponenata ustaške vlasti u Sarajevu. S druge strane, na primjeru transformacije Zemaljskog muzeja i Narodnog pozorišta u Hrvatski državni muzej i Narodno kazalište, Greble je uspjela pokazati namjere ustaškog režima da u potpunosti razori „građanski“ koncept Sarajeva i njegovu posebnost tako što će mu nametnuti homogenu hrvatsku kulturu. Na sličan način ustaški režim nastojao je suzbiti utjecaj i ulogu vjerskih zajednica, naročito Islamske vjerske zajednice koju nije mogao ukinuti kao što je učinjeno sa Srpskom pravoslavnom crkvom, već je kontinuirano težio pridobiti dio autoriteta koji je Islamska vjerska zajednica imala među muslimanima i bila čvrsto opredijeljena da ga zadrži.

Značajan doprinos Greble daje i izučavanju holokausta i etničkog čišćenja u Sarajevu, odnosno Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), gdje je nizom konkretnih primjera ukazala na pojavu oportunističkog djelovanja Sarajlija koje su u određenim slučajevima riskirale vlastite živote i komfor kako bi spasile svoje sugrađane. Isto tako, autorica ističe niz primjera u kojima je vidljivo da su mnogobrojni stanovnici grada koristili priliku kako bi sebi prisvojili oduzetu, uglavnom jevrejsku i srpsku imovinu. Takvim pristupom Greble je ukazala na pogrešnost stavova starije historiografije o monolitnosti procesa holokausta u NDH, a u slučaju Sarajeva pripisuje mu izrazito lokalni karakter.

Tokom 1941. i 1942. godine u Sarajevu su se paralelno odvijala dva izuzetno dinamična procesa. Ustaški režim se u velikoj mjeri etablirao preko Katoličke crkve koja je doprinosila njegovom legitimiranju u Hrvata 1941. godine. Upravo tom spregom ustaškog režima i Katoličke crkve u NDH, ali i čestim promjenama u traženju odgovora na pitanje ko može biti Hrvat u ustaškom poimanju hrvatstva, obesmislili su se određeni aspekti nacionalnog identiteta koji se sveo na lojalnost ustaškom režimu. Mnogo važniji proces, kako navodi

Greble, bio je potaknut sve prisutnijom zarazom tifusa, pojavom gladii izbjegličkom krizom. Ove pojave su vjerske i političke predstavnike primorale da ponovno uspostavljaju stare građanske veze, očuvane unatoč režimu NDH, te teže akumulaciji više moći na lokalnoj razini kako bi pokušali nadomjestiti odsustvo adekvatne pomoći Sarajevu koje se nalazilo na rubu humanitarne katastrofe.

Greble, također, pokazuje kako su društvena i humanitarna kriza u Sarajevu, ali i opća neizvjesnost bili ključan poticaj da vjerski i politički predstavnici muslimana otvoreno traže alternativu ustaškoj NDH, pri čemu se nacistička Njemačka činila kao jedina opcija. Iako je cilj ove saradnje bio pokušaj dobivanja određene autonomije za Bosnu i Hercegovinu, Greble ističe da takav razvoj događaja nije bio moguć i da su njegovi dometi u konačnici bili povećanje njemačkog prisustva i stvaranje tzv. handžar-divizije. Ove mjere, ipak, nisu zadovoljile muslimanske lidere niti su imale pozitivan efekt za muslimane uopće. Naprotiv, doprinijele su dodatnom slabljenju muslimana kao vojnopolitičkog faktora.

Daljnji razvoj ratnih prilika višestruko je usložnjavao poziciju i probleme Sarajeva u kojem su strahovi za budućnost postajali sve veći. Razvoj ustanka nakon kapitulacije Italije nagovještavao je da bi se Sarajevo vrlo brzo moglo naći pod komunističkom upravom, što nije bila opcija s naročito mnogo pristalica u Sarajevu. Ovakve prilike su, kako Greble pokazuje, doprinijele svojevrsnoj borbi unutar vjerskih zajednica. Kod katolika su se za autoritet u narodu borili pripadnici Vrhbosanske nadbiskupije, franjevci i Kulturno društvo *Napredak*, a kod muslimana su taj trougao činili Islamska vjerska zajednica, El-Hidaje i Narodna uzdanica. Kako autorica ističe, nijedna konfesionalna zajednica nije uspjela pronaći jedinstvenu ideju za budućnost zajednice oko koje bi se okupila. Pravoslavnoj zajednici u ovom dijelu Greble ne posvećuje značajniju pažnju jer, kako navodi, ne postoje adekvatni izvori koji bi oslikali dinamiku unutrašnjih odnosa u ovoj zajednici u Sarajevu.

Prezentirajući Sarajevo u posljednjoj fazi rata, Greble ukazuje na svu okrutnost ustaškog režima i terora oličenog u liku Vjekoslava Maksa Luburića i njegovim zlodjelima koja su definitivno obilježila kraj ustaškog režima u ovom gradu. Osim toga, autorica ukazuje na brzinu i efikasnost preuzimanja vlasti od strane komunista, etabliranje novog režima i uspostavljanje svakodnevnog života u Sarajevu koji su, pored zadovoljstva zbog zaustavljenog ustaškog terora,

karakterizirale neizvjesnost i strepnja od režima i ideologije u nastajanju.

Na kraju, vrijedi istaći da knjiga *Sarajevo 1941-1945. Muslimani, kršćani i Jevreji u Hitlerovoj Evropi* predstavlja krupan doprinos kada je u pitanju izučavanje svakodnevnog života pod okupacijom, jer je na primjeru Sarajeva autorica pokazala kvalitetan pristup i ukazala na mogućnosti istraživanja ove problematike i u nekim drugim sredinama. Također, prijevodom ovog djela široj javnosti je dostupno naučno djelo o jednoj izuzetno dinamičnoj etapi prošlosti Sarajeva, a s obzirom na to da je Sarajevo za Bosnu i Hercegovinu uvijek imalo više značaja od jedne „lokalne priče“, dometi ove studije, u određenim segmentima, prevazilaze status mikrohistorije.

Ajdin Muhedinović